

Posudok na dizertačnú prácu

Mgr. et Mgr. Jana Besedu

„Vliv on-line identity ze světa Damokles na každodennost“

Dizertačná práca J. Besedu je venovaná dlhodobému výskumu komunity ľudí, ktorí participujú alebo participovali na on-line aplikácii Damokles. Tento výskum autor systematicky uskutočňoval počínajúc r. 2007 do súčasnosti.

Za najväčšie pozitíva práce považujem nasledujúce aspekty:

1. Práca sa zaoberá aktuálnou témou, ktorá je v česko-slovenskom kultúrno-geografickom priestore stále pomerne nová a nie je dostatočne prebádaná, hoci internetová komunikácia sa stala súčasťou každodenného života, a to nielen v urbánnom prostredí.
2. Zvlášť oceňujem, že Jan Beseda prezentuje výsledky dlhodobého etnografického výskumu, ktorý prebiehal tak on-line, ako i off-line. Výskum off-line pritom pokladá za dôležitú podmienku skúmania internetových „svetov“/komunit, v čom s ním plne súhlasím.
3. Empirické výsledky, ktoré práca prináša, sú nesmierne zaujímavé a podnetné pre ďalší výskum, keďže súvisia s univerzálnymi charakteristikami ľudského správania, ktoré môžu nadobúdať špecifické formy pri komunikácii on-line (k týmto otázkam sa vrátim v ďalšom výklade).
4. Autor poskytuje obsiahly prehľad relevantných antropologických prác.
5. Text je napísaný pútavo a – pokiaľ môžem súdiť – pravopis a štylistika autora sú na veľmi dobrej úrovni.
6. Autor sa snaží reflektovať svoje skúsenosti ako účastníka sveta Damokles.

K práci však mám niekoľko pripomienok. Bola by som rada, ak by ich autor vnímal ako podnet pre diskusiu, prípadne ako otázky, na ktoré v diskusii môže odpovedať.

1. Teoretické východiská a empirický materiál

Autor zaraďuje svoju prácu do oblasti kyberantropológie. V teoretickej kapitole sa podrobne venuje vývoju tejto subdisciplíny antropologického bádania a pojmom „kyberpriestor“ a „svet on-line“, s referenciami na viaceré relevantné odborné (a neodborné) diela. Avšak kyberantropológia nie je teoretická platforma; podobne ako politická antropológia, medicínska antropológia, či antropológia náboženstva je vymedzená špecifickou sférou ľudských aktivít, nie teoretickou koncepciou. Domnievam sa, že hoci spomenutý prehľad je veľmi užitočný pre pochopenie cieľov práce a prezentovaného materiálu, v dizertačnej práci nemôže nahradiť prezentáciu konkrétnej teoretickej perspektívy, vzhľadom na to, že len do istej miery súvisí s výskumnými otázkami.

Tie v práci nie sú vyčlenené ako špecifický odsek. Nachádzame ich v explicitnej podobe v abstrakte:

„Zkoumám jakým způsobem jejich on-line identita ovlivňuje jejich každodenní off-line život, jak díky on-line světu Damokles vznikají sociální vazby a sítě mezi jeho uživateli, jak se konstruuje on-line komunita. Zajímá mě vzájemné ovlivňování on-line a off-line aktivit uživatelů Damokles“;

v úvode na s. 10:

“Jaké důvody lidé uvádějí, proč vstupují do světa Damokles? Je to touha po zábavě nebo osamělost? Co jim pobyt v tomto světě podle nich přináší? Kompenzují si tím něco? Jakým způsobem tento pobyt ovlivňuje jejich každodenní životy?”;

a ďalej v časti s názvom „On-line světy a proč je zkoumat“ na s. 26-27:

“Jak lidé zdůvodňují, že v on-line světech tráví čas? Jakým způsobem jsou utvářeny a jak v nich fungují sociální interakce? Liší se nějak vztahy uvnitř v on-line kulturách od off-line kultur? Jaký je vztah mezi těmito on-line světy a mezi off-line světem?”

Tieto otázky sú podľa môjho názoru príliš všeobecné na to, aby boli dostatočne zodpovedané v rámci kvalifikačnej práce; nie sú špecifikované na konkrétne aspekty sociálnych interakcií aktérov či vplyvu on-line komunikácie na off-line život. No zdá sa, že táto nešpecifikovanosť má v práci svoje opodstatnenie: všetko totiž naznačuje tomu, že autor vychádza z interpretatívnej perspektívy v antropológii. V úvode tvrdí, že bude postupovať ako Clifford Geertz: „Podobně jako Clifford Geertz (1973) se budu snažit rozplétat a interpretovat pavučiny významu spletené v on-line světě Damokles a kolem něj“ (s. 11). Inými slovami, jeho cieľom je poskytnúť zhustený opis sveta Damokles. No výklad Geertzovej teórie vo vzťahu k cieľom práce v kapitole venovanej teoretickým východiskám absentuje, čo považujem za významný nedostatok práce.

„Pavučina významov“ nie je analytický pojem, ale metafora, ktorú Geertz používa na označenie špecifických (prepojených) kultúrnych kategórií. Empirický materiál, prezentovaný v práci, na výskumné otázky do istej miery odpovedá: autor poskytuje etnografiu on-line sveta Damokles v zmysle opisu rôznych aspektov sociálnych interakcií on-line a off-line. Tento materiál autor predkladá v podkapitolách empirickej časti, ktoré sú výsledkom kvalitatívnej analýzy a teda aj výsledkom jeho zovšeobecnení. Názvy podkapitol, ak som to dobre pochopila, zodpovedajú výsledným analytickým kategóriám.

Moja pripomienka sa vzťahuje na to, že interpretácia empirického materiálu u autora ústi do používania konceptov, ktoré sú predmetom mnohých antropológických prác, no zostávajú mimo pozornosti autora v zmysle odbornej diskusie. Najmarkantnejším príkladom sú pojmy spolupráca/konkurencia a normy/tresty, ktoré sú pre interpretáciu predloženého materiálu podstatné. Napríklad, ako autor konštatuje, „interakce s jinými uživateli, ať se jedná o kompetitivní a kooperativní záležitosti, jako jsou zakázky či diskuse a povídání v hospodě, jsou jedním z nejdůležitějších důvodů, proč lidé pobývají a zůstávají ve světě Damokles“ (s.75). Ďalej, rozhovory o „mult'áctve“ [teda porušenie istej normy – T.B.] podľa autora „jsou asi tak běžné jako hovory o počasí mezi obyvateli Anglie“ (s. 68).

Spomenuté termíny patria k základným antropologickým konceptom a majú viaceré teoretické definície. Autor ich však neprepája s relevantnými antropologickými prácami, hoci by to bolo na mieste pri interpretácii dát. Používa ich ako samozrejmé pojmy, no práve vďaka špecifikám komunikácie on-line samozrejme nie sú. Podľa mňa práca neodpovedá na viaceré dôležité otázky, ktoré s týmito konceptmi súvisia a ktoré sú vzhľadom na výskumné otázky kľúčové. Uvediem len niekoľko z nich: Aký je rozdiel medzi vnímaním užívateľov sveta Damokles spolupráce/konkurencie/postihov za porušenie noriem on-line a off-line? Ako z pohľadu užívateľov sveta Damokles súvisí legislatíva off-line s pravidlami on-line? Ako využívajú užívatelia sveta Damokles svoje postupy pri zvýšení ekonomického statusu on-line v živote off-line?

Ak chce autor poskytnúť zhustený opis významov, tieto otázky obísť nemôže, lebo užívatelia on-line svetu Damokles, ako sám konštatuje, sú príslušníkmi konkrétnej kultúry (off-line), ktorej súčasťou je aj konkurencia, aj spolupráca, aj ekonomický blahobyt, aj konkrétna legislatíva. Podobne nemôže obísť otázky rozdielov v prípade dôvery on-line/off-line, rodovej identity on-line/off-line, vnímania manželstva on-line/off-line a i. Ako vidíme, týchto otázok je príliš veľa na to, aby boli zodpovedané v rámci dizertačnej práce, čo je dôsledkom spomenutej vyššie nešpecifikovanosti výskumných otázok.

Na druhej strane, autor venuje príliš intenzívnu pozornosť odbornej diskusii (vrátane etymológie) takých pojmov ako svet on-line, subkultúra, komunita, či kyberpriestor – hoci pre predloženú etnografiu sú to skôr východiskové koncepty, ktoré stačí stručne zadefinovať na začiatku. Nie sú pre výskumné otázky kľúčové, skôr poskytujú všeobecný rámec. Netvrdím, že táto diskusia nie je na mieste, ale ťažisko odbornej interpretácie materiálu vzhľadom na výskumné otázky spočíva skôr v *konkrétnych aspektoch toho, ako ľudia reflektujú svoju účasť v komunite Damokles*. Nie je mi napríklad jasné, prečo je dôležité vzhľadom na výskumné otázky zistiť, či obyvatelia sveta Damokles tvoria komunitu v tom alebo inom význame? Odpovedá špecifikácia definície komunity na výskumné otázky? Ak áno, v akom zmysle?

Keby sa autor obmedzil na konkrétnu stránku komunikácie užívateľov (napríklad reflektované motivácie, normy alebo kooperáciu) a použil pre interpretáciu dát relevantné antropologické diela, predložená práca by bola oveľa konzistentnejšia a prínosnejšia pri ďalšom výskume.

2. Metodológia práce

V kapitole 3. („Metody výskumu on-line sveta a jejich vzťah k môjmu výskumu“) sa autor venuje špecifikám skúmania kyberpriestoru. Tieto špecifiká sa podľa neho týkajú takých záležitostí ako druh komunikácie výskumníka s respondentmi (tvárou v tvár alebo prostredníctvom internetu) či podmienky výskumu (čas venovaný internetovej komunikácii, rušivé vplyvy, písanie etnografie). Avšak etnografické metódy, ktoré autor používa, sa ničím nelíšia od štandardných, čo autor aj sám konštatuje na s. 32: „V podstate používam stejné metódy jako tradiční antropologie: pozorování a pobyt v terénu, face-to-face hloubkové rozhovory a analýzu a interpretaci textů, pouze v určité modifikované podobě“. Inými

slovami, špecifiká skúmania internetovej komunikácie sú technickými záležitosťami, ktoré vyplývajú zo špecifik zvolenej oblasti výskumu. Samotné metódy špecifické nie sú.

V zmysle metodológie oveľa dôležitejšie z môjho pohľadu je to, že zo zvolenej teoretickej platformy, teda interpretatívneho prístupu, vyplýva nerozlíšenie medzi subjektom a objektom výskumu. Podľa autora je jeho práca do istej miery „autobiografickým výskumom“ (s. 5). Interpretuje teda nazbierané dáta s prihliadnutím na vlastné skúsenosti, čiže skúma okrem iných aj sám seba. Seba-reflexia výskumníka, pravdaže, mala by byť súčasťou každej etnografie; domnievam sa však, že v tomto konkrétnom prípade nejde o seba-reflexiu, ale aj o vedomé využitie vlastných skúseností ako empirických dát. Podobný postup je súčasťou interpretatívnej antropológie, ktorá patrí k uznávaným perspektívam pri antropológickom bádání. Podľa môjho názoru však môže viesť k viacerým problematickým postupom pri interpretácii empirického materiálu. Hoci prístup autora nie je výslovne literárny a operuje aj teoretickými pojmami (kyberpriestor, komunita, subkultúra a i.), jeho výklad života komunity Damokles je výrazne poznačený tým, že opisuje svoju vlastnú skúsenosť.

Prejavuje sa to okrem iného aj pri podrobnom opise aktivít vo vzťahu k priestoru. Autor totiž vychádza z „priestorového“ chápania internetovej komunikácie, ktoré podporuje analógiu medzi činnosťou, umožnenou používaním internetu, a aktivitami ľudí v reálnom priestore. Pri opise sveta Damokles bežne prechádza do metaforického módu, teda opisuje výroky, ktoré zaznamenal, ako činnosti „obyvateľov“, ktorých pozná; prípadne sa necháva uniesť a podrobne vysvetľuje čitateľovi, ako to vo svete Damokles „chodí“. Tým, pravdaže, sprostredkováva svoje vedomosti o živote obyvateľa sveta Damokles, ktoré prispievajú k vytvoreniu jeho úplnejšieho obrazu, no pokiaľ ide o logický argument, tieto podrobnosti nie sú podstatné. Dôležité však je, že internet nie je virtuálny priestor, v ktorom môžeme pozorovať ľudských aktérov: je to heterogénny súbor rozličných médií, ktorý sprostredkováva množstvo rozmanitých výrokov týchto aktérov. Zo strany výskumníka by teda malo ísť o analýzu textu, prípadne vizuálnych reprezentácií, no nie pozorovaných aktivít. Podľa môjho názoru autor však opisuje svet Damokles ako svet ľudských aktivít, ktorý pozoruje/pozoroval.

Ďalej, v interpretatívnom prístupe neexistuje jasná hranica medzi etickými a emickými pojmami. V prípade predloženej práce príkladom môže slúžiť pojem „hra“. Autor uvádza, že jeho respondenti bežne vnímajú svet Damokles ako hru, hoci z teoretického hľadiska o hru nejde. Avšak vo výklade vo vzťahu ku svetu Damokles autor bežne požíva pojem „hra“, najmä pokiaľ ide o interpretáciu výrokov respondentov. Ide teda o emický alebo etický termín? Ďalším takýmto pojmom je „identita“. Autor ho používa aj ako emický, aj ako etický termín, pričom nikde nie je explicitne povedané, aký je medzi nimi rozdiel.

Pojem „identita“ je problematický aj vo vzťahu k výskumným otázkam a názvu práce, takisto ako pojem „každodennosť“. Názov nám hovorí, že cieľom autora preskúmať vplyv on-line identity na každodennosť. Na s. 106 autor definuje každodennosť v podstate ako súbor ľudských aktivít, ktoré sa denne opakujú. Lenže ak je jeho cieľom preskúmať vplyv on-line identity užívateľov na každodennosť v uvedenom zmysle, tento cieľ naplnený nebol: nemohol pozorovať, aký vplyv mali jednotlivé aspekty ich on-line identity na ich každodenné aktivity, pretože fyzicky nemohol pozorovať, čo všetko jeho respondenti robia každý deň – keďže

výskumné otázky neboli špecifikované. Vo výklade vychádza z ich *výrokov*; jeho závery sa teda netýkajú sa ich *správania*, ale toho, ako svoje správanie *reflektujú*. Preto názov práce nezodpovedá jej obsahu.

A napokon, domnievam sa, že autor nevenuje dostatočnú pozornosť etike výskumu. Presnejšie povedané, venuje tejto dôležitej problematike dva odstavce na s. 36, pričom prvý z nich hovorí o čiastkovom probléme anonymizácie prezývok aktérov užívateľov sveta Damokles, a druhý znie: „V případě jiných prostředí, jako jsou například chaty, diskusní fóra atd., je třeba metody přizpůsobit podle nastavení těchto prostředí“. Ako prispôbiť, sa však už nedozvedáme. Pritom problematike etiky výskumu internetovej komunikácie a jej špecifikám sú venované aj mnohé odborné publikácie, aj jednotlivé kódexy.¹ To, že autor otázku etiky prakticky ignoruje, považujem za ďalší významný nedostatok práce.

Napriek týmto pripomienkam sa domnievam, že dizertačná práca Jana Besedu „Vliv on-line identity ze světa Damokles na každodennost“ spĺňa štandardné nároky kladené na tento typ kvalifikačných prác a odporúčam ju k obhajobe.

V Bratislave, 21. 5. 2015

Doc.RNDr. Tatiana Bužeková, PhD.

---

¹ Pozri napríklad Annete Markham: The methods, politics, and ethics of representation in online ethnography, 2005; Y. Waern: Ethics in global Internet research, 2001; Elizabeth Buchanan: Readings in Virtual Research Ethics: Issues and Controversies, 2004, a i.